

מבוכרה לחזרה

בסוף חיו היה יואש ועדיה סגן נשיא האוניברסיטה העיברית. לפני כן היה ראש מכון וולקני והמדען הראשי של משרד החקלאות וכל זה בשנים שבהן קפצה החקלאות הישראלית קפיצה גדולה קדימה. פעם כאשר נסעתי איתו באוטו סיפר לי את תולדות משפחתו. וזה הסיפור, כפי שאני זוכר:

אבות אבותיו באו לבוכרה מהודו והביאו איתם לשם את צמח הכותנה. כאן המקום לספר על בוכרה ועל הכותנה. בוכרה וסמרקאנד הן שתי ערים עתיקות בארץ אוזבקיסטן אשר במרכז אסיה. ערים עתיקות בהן מסגדים מפוארים שאין דומה להם. בעבר, לפני שהאירופאים מצאו את דרך הים להודו, היו מובילים סחורות יקרות מסין והודו, שם יוצרו בשפע, לאירופה שם היה בהן מחסור. הסחורות הועברו על גבי גמלים דרך מרכז אסיה, דרך ארוכה אשר כונתה דרך המשי. בוכרה וסמרקאנד היו ערי מסחר שישבו על מקורות המים שבאמצע המדבר. אורחות הגמלים ועליהן הסחורות היקרות היו צריכות לעצור בהן בכדי להצטייד במים ובמזון להמשך הדרך (מקום קטן בים, זוכרים?) והמקומיים הרוויחו. בבוכרה וסמרקאנד חיו אלפי יהודים ורובם עלו בתקופת העליה האחרונה מרוסיה לישראל. והכותנה? בעבר היו לובשים בגדי צמר ו/או פישתים (כך גם בארץ וסביבותיה) שעטנו הוא בד הארוג מצמר ופישתים כאחד. היהודים ידעו לגדל, לעבד ולהשתמש בכותנה שממנה אפשר לייצר בדים בעלי תכונות שאין לבדי הצמר והפישתן. כאשר הבריטים הגיעו לארה"ב הם הביאו לשם את צמח הכותנה ועליו התבססה כלכלת ארצות הברית (בעיקר במדינות הדרום) מאז ועד מלחמת האזרחים שם. למען הדיוק צריך לציין שצמח הכותנה היה קיים גם בעולם הישן בעולם החדש (במרכז אמריקה). זו הכותנה שקולומבוס מדבר עליה במכתבו הראשון בחזרתו מאמריקה במילים: "כותנה שכבר הייתה מוכרת להם" מה שאומר שכותנה, שהייתה אז דבר חדש באירופה, נמצאה להפתעתו גם שם. צמח הכותנה שמקורו בהודו גדל כעץ בעוד שבדרום אמריקה צומח זן הגדל כשיח. הכותנה של היום היא הכלאה של שני הזנים ההודי והאמריקאי.

נחזור לבני וועדיה בבוכרה. בני משפחת וועדיה שבאו מהודו, התיישבו בארץ אוזבקיסטן - ארץ מדבר שבה עוברים שני הנהרות אמור דריה וסיר דריה ובה שתי ערי המסחר המעטירות בוכרה וסמרקאנד עיר על כל נהר. הם הביאו לשם את צמח הכותנה ואת כל הידע הדרוש בכדי לגדל את הצמח ולהפוך את סיביו לבד הכותנה (בדומה למה שהאימפריה האנגלית עשתה באמריקה) וכל זה בכדי להלביש את ההמונים באימפריה הרוסית המתפשטת ומתפתחת. וכותנה, מהי צריכה? מים בארץ יבשה וזה בדיוק מה שהיה שם. בני וועדיה שאבו את המים מן הנהר והשקו את אדמת המדבר, הם גידלו כותנה, עשו ממנה בד ועשו חייל. לימים קץ אחד מצאצאיהם בחיי הגלות ובגיל שמונים החליט לעלות לירושלים למות בה. הוא התיישב בירושלים (לא בשכונת הבוכרים שכנראה עוד לא קמה), אלא בשכונת נחלת שבעה. הוא לא מת וכיוון שכך, התחתן. התחתן עם אישה מרוקאית (אז קראו להם מוגרבים), צעירה ונולדו להם בנים ובנות. אחד הבנים, האבא של יואש, לא מצא ביישוב הישן בירושלים סדן לפטישו, והצטרף למושבה חזרה שרק קמה אז. בחזרה היו ביצות וקדחת

והחיים בה היו קשים מנשוא, אבל לא איש כוועדיה יחת. הוא קנה חלקת אדמה גדולה (היום זה מרכז העיר), נטע פרדס, קנה פרות והקים רפת. באותם ימים מעטים היו חקלאים יהודים מעטים שגידלו פרות חלב מזן אירופי ברפת אירופית. במונחים של אז זה היה כמו ההיי-טק היום, ורק הטמפלרים (הגרמנים) ידעו לעשות זאת כראוי. (הטמפלרים זהו מסדר אבירות דתי גרמני. הם באו ליישב את א"י במאה ה-19 והקימו את המושבות: שרונה בתל-אביב, בית לחם בגליל, וילהלמה ליד פתח תקווה. את המושבה הגרמנית בירושלים ואת המושבה הגרמנית בחיפה. הטמפלרים היו חקלאים מעולים ומהם למדו אבי ואביו של יואש וחבריהם המתיישבים היהודים הרבה דברים).

יואש גדל בחדרה ולמד בבית הספר החקלאי בפרדס חנה. במלחמת השחרור הוא התגייס לפלמ"ח (בגיל צעיר יחסית) ושם היה לקשר. הוא השתתף בקרבות הנוראים בדרך לירושלים (באב אל וואד זוכרים?) והקשה מכולם גבעת הראדאר. במהלך נסיעתנו הוא סיפר לי הרבה סיפורים, אבל לבד מפעם אחת במשפט אחד, לא דיבר על מקומו ותפקידו במלחמת השחרור. כאשר נגמרה המלחמה בני המושבים חזרו למשק הוריהם, והמהדרים קנו אופנוע. בין בני מושבות היו כאלה שבחרו ללמוד באוניברסיטה. לא ספרות חס וחלילה, אבל אגרונום או מהנדס מים זה היה בסדר. למזלם היו אוניברסיטאות בארה"ב שהיו מוכנות לקבל תלמידים חסרי תעודת בגרות (באותן שנים בתי ספר חקלאיים היו בתי ספר טובים ובעלי יוקרה, אך לא ניתן היה לרכוש בהם תעודת בגרות). אוניברסיטת קליפורניה קיבלה תלמידים מבתי ספר החקלאיים מקווה ישראל, פרדס חנה וכדורי. כך יצא שיואש וועדיה מחדרה החל ללמוד בברקלי שבקליפורניה. מסתבר שהנער (הדיסקלטי קשה) מחדרה עשה שם חיל. הוא היה הדוקטור הצעיר ביותר בתולדות אוניברסיטת קליפורניה ואחר כך הפרופסור הצעיר ביותר שם חזר לארץ וקיבל את ראשות המכון לחקר הנגב בשדה בוקר, קרה דבר בחקלאות ישראל. אחרי שנים של מחסור קיצוב ושוק שחור (הייתה מלחמת עולם, מלחמת השחרור ובחמש שנים הוכפלה אוכלוסיית המדינה), נוצרו בארץ עודפי מזון וכבר בשנות השישים החקלאות יצרה יותר ממה שהתושבים כאן יכלו לאכול, המחירים נפלו והחקלאים הפסידו המון. וכאן המקום לספר על בן דודי אמנון. בשנות החמישים פשטו מסתננים בארץ. כפר מעש הוא מושב ליד פתח תקווה, מצד מזרח ולכן ספר. למקומות כאלה היו באים מסתננים מתגנבים לרפתות וגונבים את הפרות. אם היו נתקלים בבעל הבית אז יורים או דוקרים לפי מה שהיה להם. משפחת ארליך, כך קראו להם אז, גרו בבית שהיה לפנים ביקה. מה זה ביקה? בית אריזה בפנית הפרדס. באותם ימים לא היה מקום מסוכן מזה, אבל משפחת ארליך לא תירתע ולא תיחת. אמנון, שהיה אז ילד, תיכנן וביצע מערכת אזעקה שהייתה מבוססת על תאים פוטואלקטריים. אם היה בא מסתנן התאים היו מזעיקים את אבא עם הרובה. ממלחמת סיני חזר אמנון רכוב על טנק קטן (ברן קריר) שקנה משלל המלחמה (המדינה מכרה אז טנקים כאלה לכל דורש). הוא הסב את הטנק לטרקטור וזכר חלקת אדמה גדולה עליה גידל תירס בהיקף שאבא שלו לא חלם מעולם. כל בוקר היה נוסע, רכוב על הטנק שעליו עמס את צינורות ההשקיה הארוכים ועליהם את חברתו, לשדה כדי להשקות את התירס. ואכן התירס גדל וגדל עד שהגיע זמן האסיף. אבל אז המחיר נפל ואמנון הפסיד את מכנסיו והלך ללמוד באוניברסיטה. זה היה מזל מפני שבמקום חקלאי

בינוני קיבל העולם פרופסור לכימיה פיזיקלית שהוא גם גנרל. לא רק בתירס אשר גדל בפתח תקווה היה משבר, הוא לא פסח גם על העגבניות והתרנגולות שגידלנו בכפר ויתקין, ובעצם פשע בכמעט בכל הגידולים ופגע בכמעט בכל החקלאים. אבל אז קם לנו משה דיין הגיבור מנהלל. רמטכ"ל וחקלאי בן חלוצים, וקיבל את תפקיד שר החקלאות. הוא באמת היה גיבור, אבל לא במה שאתם חושבים. משה דיין קימט את מצחו וחשב-ישנן שלוש דרכים לצאת מהמשבר: האחת, לתת לשוק לעשות את שלו ואז בשנות השפע המחירים ירדו, לצרכן יהיה טוב והחקלאים יפשטו את הרגל, יהיו פחות חקלאים, לא יהיה יכול, המחירים יעלו וחוזר חלילה. הדרך השנייה היא להגביל את הכמות הכוללת ולהקצות לכל חקלאי מכסת ייצור שלמעלה ממנה אסור יהיה לו לגדל ואז הכמות המוצעת לא תגדל יתר על המידה המחירים לא יעלו, אבל החקלאי יהיה קצת מובטל. דיין בחר בדרך השלישית והיא: לתת לחקלאים לייצר כמה שהם יכולים ולייצא לחו"ל. לייצא לחו"ל לא את הנותר מה שלא נמכר בשוק כמו שחשבו אז אחרים, אלא לגדל גידולים מיוחדים לייצוא. רעיון טוב, אלא שמלבד הדירים לא היו אז גידולים כאלה בארץ. משה דיין השר ואריאל עמיעד המנכ"ל החליטו, לאחר הכישלון הראשון הצורב שכונה "מוני מייקר", להתחיל מן השורש והם גייסו את המעבדות ותחנות הניסיונות של מכון וולקני למשימה. וולקני היה אז מוסד גדול ובו חוקרים נהדרים, אלא שהיה נעול על בעיות העבר ועיניו טחו מראות את ההווה והעתיד. באותם ימים, היה קשה לראות שהרי אף אחד ממש אף אחד לא האמין ואפילו לא חלם על ייצוא של פירות, ירקות, פרחים ותבלינים. אני זוכר איך ישבנו ותכננו את יצוא האבוקדו והתפארונו בתוספת של 50 טון לשש המאות שייצאנו בשנה שעברה. מי חלם אז שבעוד שנים אחדות זה יגיע למאה אלף טון וכך היה גם בפרחים בירקות ובתבלינים. האחרונים לא היו אז אפילו בדימיון. משה החליף בוולקני את המנהל הוותיק בבחור צעיר ופתוח לרעיונות הלוא הוא יואש וועדיה והטיל על המכון לפתח מוצרים חדשים מכל הבא ליד. המכון התגייס למשימה. אותרו בארץ ובחו"ל גידולים מועמדים ונלמד אורח גידולים איסופם ואיחסונם. אלה שאינם בארץ וישנם בחו"ל יובאו ואלה שאינם גם בחו"ל הומצאו. טופחו זנים המתאימים לייצוא, זוהו הבעיות הכרוכות בייצוא פרי טרי למרחקים, הוקמה המחלקה לטיפול בפרי לאחר הקטיף ונחקרה ונלמדה הפיזיולוגיה ואפילו הגנטיקה של חיי מדף. ביחד עם פעילות המחקר הקים משרד החקלאות את אגרקסון-חברה ממשלתית לייצוא חקלאי, ואת קאל-חברת תעופה להובלת מטענים חקלאיים. לא עבר זמן רב והייצוא החקלאי לא כולל הדירים, הפך לענף הייצוא העיקרי של המדינה הצעירה. אל יהיה דבר זה קל בעיניכם כי באותם ימים הייצוא היה נשמת אפה של הכלכלה. בלעדיו אי אפשר היה לייבא חומרי גלם לתעשייה וגם לא גרעינים למאכל אדם ובהמה. צריך לזכור שבארץ שלנו אין מספיק אדמה גשומה בכדי לגדל בה את הגרעינים הדרושים גם להזנת בעלי החיים וגם להזנת אנשים. גרעינים אפשר לקנות בעולם. אלא שלכך דרוש מטבע זר ואותו אפשר להשיג באמצעות ייצוא דברים אחרים. במדינה המייצאת עשרות בליונים קשה לתאר את המצב שהיה כאשר הייצוא נספר במיליונים, אנסה להביא סיפור שבכוחו לאייר את המצב. בשנת הלימודים האחרונה באוניברסיטה הוזמנתי אחר כבוד לעבוד במחלקת המחקר של בנק ישראל, בתור עובד שעות כמובן. פחות מזה לא היה יכול להיות שם כי לא היה תקן לעובד דקות. באותם ימים היה נוהג של

חילופי סטודנטים בינינו לבין מדינות ידידות באירופה ויום אחד הגיעו לבנק כ-10 סטודנטים הולנדים, כולם ידענים ובקיאיים ברזי הכלכלה. הם נפגשו עם הנגיד, עם ראש מחלקת המחקר, עם חוקרת ענפי המשק ולבסוף הגיעו אלי. מתחתי לא היה אף אחד ושם זה נעצר. אני הייתי צריך לומר להם מה לעשות. לקחתי את נתוני הייצוא בישראל ואמרתי (בקיצור כי זה כל מה שאיפשרה האנגלית שבפי) קחו את הנתונים ותחזרו עם גרפים גרף לכל ענף ייצוא ונתתי בידה חבילה עבה של נייר מילימטרי. (עכשיו אין כבר נייר כזה, היום המחשב מגרף). לתקופת חודש ימים חזרו אלי ההולנדים החכמים והביאו חבילת ניירות מילימטריים מצוירים. הראשון היה הגרף של ענף תשמישי קדושה (כן, אז זה היה ענף ייצוא חשוב) והוא בלט 20 ס"מ, השני היה יהלומים והגיע ל-30, והשלישי דברי דפוס וכן הלאה 10, 20, לא היו הרבה ענפים. לבסוף, בחיך של ניצחון, פתחו גלגל של סרט נייר מילימטרי וגלגלו עד קצה החדר ועוד יצאו מן הדלת. מה זה היה? ענף ההדרים. מאז ענפים עלו וירדו ואחרים עלו וגם הם ירדו והיום יש לנו מיכשור רפואי, תרופות, היי-טק ותעשיות הביטחון. ובכלל מסתבר שהבעיה כבר לא בעיה, מטבע זר לא חסר, ואני כמי שישב ב-1964 על הטבלאות בבנק ישראל וחישב, את עיני אני היום משפשף האמת היא או חלום? אבל אנחנו מדברים על תחילת שנות השבעים ואז יואש וועדיה, שעמד בראש מכון שבו עבדו 1200 מומחים מהם כ-400 חוקרים, היה המנוע שהניע את התהליך הזה. לא עבר זמן ומכל העולם באו מומחים לראות. איך עושים חקלאות ממחשבות? ממתי בונים חקלאות שמיועדת מלכתחילה לשלוח למרחקים פירות, פרחים וירקות וממתי הופך מוסד מחקר ל"מכונה המפתחת מוצרים חדשים"? לא היה כדבר הזה, לא בארץ ולא בגולה. בשנות השבעים כבר נודע הדבר מקצה העולם ועד קצהו ויואש היה אורח מכובד בכנסים וועדות ומועצות מנהלים של מוסדות. ואפילו אני זכיתי פעם או פעמיים כאשר לא מצא זמן לבוא בעצמו.